

НАПОМЕНЕ О НЕКИМ АСПЕКТИМА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ДРЖАВНОСТИ

1.

У својој *Социолошкој идеји државе* каже Л. Гумплович на једном месту: „Капитализам није никако пролазна модерна или нововековна појава, него је присутан већ тада када је један дивљак наоружан батином савладао и убио туђинца (*fremden Wilden*), да би га појео. У ком се облику појављује 'капитал' не мења ништа на ствари; он увек остаје средство којим се 'ближњи' може учинити корисним¹⁾).

Смислао овога става, који је иначе изговорен против социјалистичких идеја, није тешко разабрати: извесне појаве, коликогод као појаве биле различите, остају по својој *суштини* исте.

Гумплович спада у рано доба социологије и с пуном самосвешћу изводи методолошке последице. Иако допушта да развитак идеја о држави показује у ствари и одређене промене државе као објективитета, истиче он да је то ирелевантно, јер да наука има посла само с оним што је битно, пак да у том смислу и држава мора бити схваћена као нешто управљано „вечним непроменљивим природним законима“²⁾. Уосталом:

„Колико дуго људи и њихов заједнички живот буду постојали, постојаће и власт, а да у суштини сваке власти лежи да је врши мањина над већином, то је већ више пута доказано... отуда циљ сваког разумног човека не може бити власт укинута, него *побољшати* је, *хуманизовати*...“³⁾.

Иако не канимо упустити се у методолошку расправу, па ни показати идеолошке димензије овога приступа, што није тешко, ипак само споменимо да свођење сложеног на једноставно⁴⁾, или променљивог на стално, односно историјског на вечно — мада неизбежно — не може задовољити наше сазнање потребе, уколико под тим мислимо нешто више од складних појмовних веза, а наиме сазнање неке историјске стварности, у првом реду оне којом смо одређени и коју својим животима обнављамо. У том смислу, може нам изгледати само наивном идеја да би се капитализам могао разумети свођењем на „искоришћавање ближњег“, тачније да је задатак социјалне науке исцрпен откривањем „вечних непроменљивих природних закона“.

1) L. Gumplowitz, *Die Sociologische Staatsidee*, Innsbruck 1902, S. 39.

2) Исто S. 20.

3) Исто S. 22.

4) На други начин поступа М. Вебер. Иако је за њега држава монопол легитимне (тачније, схваћене као да је легитимна) власти (Упор. М. Weber, *Staatssoziologie*, Berlin 1956, S. 28—32), он у њој открива универзалну духовну структуру времена — држава је рационална организација, има облик предузећа (Бетриб) итд. (Упор. исто, нпр. СС 17, 20, 53). Међутим, и то је одредба суштине, пак Вебер у својим политичким списима мора одсту-

Али, Гумпловичев пример поучан је у светлу искустава марксистичке теорије о држави, чији систематски облик дугујемо Енгелсовом труду. Она, истина, необјашњава државу просто *суштином* у смислу непроменљивих одлика сваке државе, него карактером друштва у коме држава настаје и њеном улогом у томе друштву. Иако марксистичка теорија при томе одлучно пориче да би држава могла бити вечна, методолошких разлика према наведеном примеру и не мора бити. Јер можемо рећи: *суштина државе одређена је њеном улогом у класном друштву*, па тако и „вечним и непроменљивим“ законима класног друштва.

Тиме бисмо да скренемо пажњу на околност која је иначе добро позната. Мада нико од марксиста ову теорију није оспорио, јер њена убедљивост не долази у питање, у исто време готово се сви слажу да је она недовољно развијена, или сувише уопштена. Наиме, ако оставимо по страни Марксове младалачке радове, као и његове политичке и политичко-историјске списе, ако се, дакле, ограничимо на Енгелсово *Порекло...* и *Anti-Diring*, видећемо да Енгелс говори о држави уопште, да утврђује обележја државе без обзира на њен историјски облик и садржину, да је управо то његов циљ. Дакле, Енгелс је, трагом Марксових и својих радова, развио *општу теорију државе*, коју, као одвећ уопштену, треба даље развијати. На први поглед задатак се своди на *конкретизацију*, што, изгледа, није посебан случај марксистичке теорије државе, него и других марксистичких начелних поставки.

Тај задатак могао би бити и Гумпловичев. Он би нам морао показати у ком је то смислу капитализам једнако „искоришћавање ближњег“ као и људождерство. Марксиста би, пак, морали *конкретизовати* Енгелсове поставке и показати како је држава, рецимо Османа Газије, или савремена Холандија — класна држава, како се одликује устаном јавне власти, поделом држављана према подручју итд.⁵⁾

Међутим, ако питање мало дубље промислимо, особито под утиском интелектуалног незадовољства што га неки од оваквих покушаја буде, опазимо да су *конкретизације* обично пуне демонстрације марксистичке теорије државе, или њене илустрације. Оне показују да свака држава остаје то што јесте, да је свака *конкретна* држава само конкретни живот државе *уопште*. Ствар је у томе што у односу на своје полазне претпоставке, оне тешко да унапређују наше знање, доказујући да је јабука — плод⁶⁾. Уосталом, ако чак и врло суптилом анализом (али управо према предмету), покажемо да је грађанска демократија институционални израз диктатуре буржоазије, или самоуправљање посебан облик диктатуре радничке класе, хоћемо ли знати нешто више о грађанској демократији односно самоуправљању, него што бисмо о капитализму знали основном Гумпловичеве идеје да је капитализам, као и људождерство — „искоришћавање ближњег“?

Маркс у Уводу у критику политичке економије за „производњу уопште“ каже да је апстракција, разумна уколико фиксира заједничке момнете и уштеђује понављања, али да се одређења која важе за произ-

5) Упор. Ф. Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе* у Маркс-Енгелс, *Изабрана дела*, II, Београд 1949, с. 308—312.

6) Овај пример употребљава Маркс у *Светој породици*.

воду уопште морају издвојити да се због јединства — исти субјект и објект — не би заборавила „битна различитост“, пак закључује:

„Постоје одређења која су заједничка свим ступњевима производње и која мишљење фиксира као опћа; али тзв. опћи увјети сваке производње нису ништа друго до ови апстрактни моменти којима се не схваћа никакав стварни хисторијски ступањ производње”⁷).

Смемо ли сад, по аналогiji, помислити да се ни помоћу општих одређења државе не може схватити неки стварни историјски облик државе? И поред свих разлика „производње” и „државе”, верујемо да таква помисао није безразложна.

Ако се послужимо одредбама које Маркс користи у истом тексту, могли бисмо рећи да су оно по среди илустрације апстрактних општих односа, које само привидно допуњују апстрактне и „врло мршаве” појмове. Али, циљ истраживачких напора ипак је конкретно као „јединство многоструког”, конкретни тоталитет као јединство многих одређења и односа. Како стићи до тога циља који понекад изгледа тако удаљен, као да је марксистичка теорија, управо као теорија, осуђена на трајну адолесценцију извесних *општих истина*?

Два највећа доприноса марксистичкој теорији државе након Маркса и Енгелса везујемо за имена Лењина и Грамшија. Ни у једном ни у другом случају није се радило о „конкретизацији” у смислу „примене”, него о анализи историјске праксе и развијању одговарајуће појмовне апаратуре. Од Лењинове стратегије, којој дугујемо историјски продор социјализма, не би било ништа да је он, уместо да објашњава Русију, „примењивао” марксизам на Русију, да је, уместо да иде Марксовим стопама, доказивао да је Маркс и у руском случају — у праву⁸). Грамши нас је задужио низом појмова, без којих савремена марксистичка теорија више не може: хегемонија, апарати хегемоније, историјски блок, „интегрална држава” итд.⁹). Он је марксистичку теорију државе (и политике) учинио динамичном и гипком — опет анализом историјске праксе, у овом случају италијанске. Истина, ако су ови појмови, баш као и Лењина револуционарна стратегија, изведени из одређене историјске праксе, то значи да имају ограничену вредност¹⁰), да се њима не може објаснити све, штавише да су у неким приликама неупотребљиви. Али, ова истина не би требало никога да обесхрабри.

У ствари, да бисмо конкретно репродуковали путем мишљења, могамо развити мрежу појмова анализом тога конкретног (тоталитета, ако се хоће), и ту нам општа теорија попут Енгелсове може бити од користи, само што је та корист мања него што се обично замишља. Другим речима, задатак „конкретизације” и није задатак конкретизације, него је то истраживање које се мора извести „од почетка до краја”.

7) Упор. Карл Маркс, *Темељи слободе — Основи критике политичке економије* (Grundrisse), Загреб 1974, с. 13.

8) Упор. У Cerroni, *Политичка теорија и социјализам*, Загреб 1976, с. 116—117.

9) Упор. А. Грамши, *Избрана дела*, Београд 1959, нарочито с. 200—214, 231—232, 309—330, као и одговарајућа места једне од најбољих новијих студија о Грамшију: Ch. Buci-Glucksmann, *Gramsci et l'Etat*, Paris 1975. (нпр. р. 64 и нар., р. 116 и нар., р. 126 и нар.). Исто тако и Cerroni, и.д. с. 183—185.

10) Грамши је, на пример, своје појмове изводио анализом једне (политичке) врло сложене и богате праксе. Јасно је да у условима релативно једноставне социјално-политичке структуре, поготову у другом систему односа, ови појмови могу изгубити свој прави смисао.

Тај је задатак, наравно, тежак¹¹ и не може бити решен економистичким редукционизмом¹²), поготову не оним поступком који анализу историјске праксе изједначава с идентификацијом „типа“, тј. начина производње, над којим се онда „диже“ овај или онај „тип“ надрагдје. Држава није било каква друштвена појава, него једна од најсложенијих и најразноврснијих¹³). Она се не може извести непосредно са социјално-економске структуре¹⁴), нити на њу може бити сведена, јер је у средишту политике и политичких борби¹⁵), јер је систем установа које имају свој закон¹⁶), јер у њеном (конкретном) заснивању идеолошки и културни ментени играју изузетну улогу¹⁷) итд.

Дужни смо још једну опаску која дотиче исто питање, али под другим светлом, како би било јасније оно чиме ћемо се одмах позабавити. Добро је познат, наиме, суд по коме је Лењин, против социјалдемократије II Интернационале обновио Марксово и Енгелсово учење о држави, да би, доцније, Стаљин ово учење опет ревидирао. То је, по свему судећи, тачно, али приступ који је посредован питањем ортодоксије и ревизионизма, питањем које често обликује потреба легитимирања неке праксе, уме да створи тешке препреке тежњи која би да проникне у Лењинова (или Стаљинова, или макар чија) схватања *као таква*, или с обзиром на дату историјску праксу. Истина је да се она не могу разумети ако се занемари њихово теоријско и идеолошко порекло, али се још мање, или никако, могу разумети мером одступања или подудараности с узорима, када се откривају као истинита или лажна, односно тачна или погрешна¹⁸). То је пут којим се не стиже далеко у истраживању неке праксе, још је мање позудан основ критике те праксе, насупрот површној мишљењу. Другим

11) То показује и критика на коју је наишла идеја . Ј. Алтисера о „идеолошким апаратима државе“ („Appareils idéologiques de l'Etat“) — изложена у Positions, Парис 1976. — идеја на први поглед привлачна. Упор. нпр. R. Miliband, *Marxism and Politics*, Oxford 1977, p. 79.

12) I Гамши и Лењин су, потсетимо се, одлучни борци против економизма. Нпје сигурно да економизам можемо звати „дечјом болешћу“ марксизма, али да је једна од најопаснијих његових болести — изгледа довољно потврђено.

13) У Критици Готског програма Маркс каже: „Данашња држава“ је фикција. Друкчија је у Пруско-Немачком рајху него у Швајцарској. Друкчија у Сједињеним Државама нег у Енглеској. Заједничко им је само то што стоје на тлу буржоаског друштва.

14) Посебно не уколико ову структуру посматрамо статички. То показују и недостаци модерних „извођења“ државе са социјално-економске основе. Вид. нпр. Е. Hennig, *Унутрштва за читање „политичких“ списа Маркса и Енгелса*“ или L. Kühlen, *Извођење и увођење у Марксистичкој дискусији о држави* — оба текста у Марксизму у свету 7—8/1976. Исто тако и N. Poulantzas, *Problèmes actuels de la recherche marxiste sur l'Etat, Dialectique* no 13, Paris, 1976, или текст истог аутора, *Савремене трансформације државе, политичка криза и криза државе у Социјализам у свету 1/1977*. Упор. и занимљиву дискусију између N. Poulantzas и R. Milbanda у *New Left Review* 82/1973. и 95/1976.

15) Политика и политичке борбе, које изражавају сукоб класа, имају и посебну логику. Узгред, треба се опет замислити над чињеницом да је историја обично схваћена као политичка историја, па чак као историја држава.

16) Сваки покушај који би, нпр., структуру модерне државе објашњавао не водећи рачуна о историјском смислу „поделе власти“ и њеном утицају на развитак институција, био би унапред осуђен на неуспех. Или, колика је разлика феудалног и модерног „политичког система“, па ипак је модерни парламент настао развитком средњовековних сталешких скупштина.

17) Крајње је време да се из марксизма протера рђави обичај (коме су, донекле, необазриво кумовали и класици марксизма) да се велике историјске идеологије (као што је, на пример, идеологија природног права) описују као „ненаучне“, а да се притом и не покуша открити њихово порекло и служба. У најмању руку требало би поступити онако како поступа С. Јовановић (*Држава*, Београд 1936, I, s. 70—79) који, одбацујући уговорну теорију са „становишта правне науке“, у исти мах истиче да са „вишег, филозофског“ становишта ова теорија има сасвим одређен смисао и значај. Тај минимум који води раздвајању становишта није марксистички, али може бити корак у превазилажењу извесног примитивизма, макар се он звао и „марксистички“.

18) Тако је, нпр. (Вид. претходну напомену) од мале користи показати како је савремена совјетска теорија о тзв. општеномјерној држави са марксистичког становишта „погрешна“ (јер је свака држава класна), као што се понекад чини. Уместо тога, било би боље истраживати њено порекло и, посебно, њен реални друштвено-политички смисао.

речима, ова становишта су образована (и) према некој историјској пракси, или, ако се хоће, специфичним односом марксизма и (те) праксе, а не (само) тачним или површним тумачењем Марксових и Енгелсових учења. У том смислу, она имају своју логику, или су истине неког стања, које као такве треба и откривати.

2.

Нема потребе представљати Лењинову *Државу и револуцију*.

То је спис практичан, „роман с тезом“¹⁹⁾. То значи: Лењин у *Држави и револуцији* смера да освети извесну делатност, или, Лењин би да усмери делатност руског револуционарног покрета, посебно бољшевика. По среди је однос револуције и државе. Историјски: револуције која се развија у пролетерску и државе која је, као плод (буржоаско-) демократске револуције, још само буржоаско-демократска. Лењин каже, онемо ко уме да чита, усталом врло јасно: да би се (та, руска) револуција развила у пролетерску, мора се та држава срушити.

Он се позива на Енгелсово *Порекло...* да би истакао како је држава *производ класних супротности*, и, тако, оруђе класне владавине. У *суштини* се ништа не мења појавом буржоаске демократске републике²⁰⁾. И демократија је држава. Следи: држава није орган измирења класа. Следи: без уништења буржоаске државе нема ослобођења радничке класе²¹⁾.

Историја је Лењину дала за право, а тиме и његовим једноставним тезама убедљивост очигледног. Али, оставимо по страни однос револуција — буржоаска држава и покушајмо да уочимо смисао оних теза *Државе и револуције* које се односе на (будућу) пролетерску државу²²⁾.

Лењин каже:

„Пролетаријату је потребна... само држава која одумире, тј. која је тако уређена да би одмах могла да одумире и да мора да одумире. И друго, трудбеницима је потребна 'држава', 'то јест пролетаријат организован као владајућа класа'." ²³⁾

„Пролетаријату је потребна државна власт, централизована организација силе, организација насиља и ради гушења отпора експлоататора и ради *руковаћења* огромном масом становништва, сељаштвом, ситном буржоазијом, полупролетаријатом при 'уређивању' социјалистичке привреде" ²⁴⁾.

У стварности тај период (прелаза од капитализма ка комунизму — П. Ј.) је период невиђено огорчене борбе, невиђено оштрих форми те борбе, па, дакле, и држава тог периода мора бити на *нови начин* демократска (за пролетере и сиротињу уопште) и на *нови начин* диктаторска (против буржоазије)... ²⁵⁾.

Мисао (Марксова) да је ова држава „пролетаријат организован као владајућа класа“ значи (и): то није држава у којој су сви елементи „грађанског друштва“, тј. сфере производње, непосредно, тј. као такви, и елементи „политичког друштва“, тј. државе, као у феудалству. Али ни да

19) То је ноторно и то су видели многи. На занимљив и двоструко поучан начин А. Ками — Упор. А. Camus, *l'Homme révolté*, Paris 1951, p. 274—278.

20) Русија након фебруара 1917. јесте, уопште узев, „буржоаска демократска република“.

21) В. И. Лењин, *Држава и револуција*, Београд 1973, с. 11—15.

22) Предмет је овога тумачења, према томе, сасвим ограничен. Како не би било сувишних неспоразума — оно се не бави свим Лењиновим ставовима о социјалистичкој држави, још мање лењинизмом као таквим.

23) *Држава и револуција*, н.д. с. 27.

24) Исто, с. 28.

25) Исто, с. 36.

је држава (привидно) еманципована сфера заједнице насупрот „грађанском друштву“, као у буржоаској демократији. Док је буржоаска држава нужно (и нужно привидно) заступник општег интереса, ова је то само у историјском смислу²⁶⁾, јер непосредно је поистовећена с једним делом друштва, с пролетаријатом, као његово политичко тело и апарат, ако се тако може рећи²⁷⁾. Према онима који остају изван ње наступа она двојко: као непријатељска сила — против остатака буржоазије; као руководилац, при уређивању социјалистичке привреде — према сељаштву, полупролетаријату итд. Овде се назире извесне функције ове државе, или два типа односа који је заснивају, који су повезани, али се не смеју поистоветити: владавина у руковођење. Задржимо се на првом.

Чињеница: пролетаријат организован као владајућа класа, односно држава — води, према Лењину, прво, демократији и друго, тенденцији одумирања:

„Али орган утњетавања овде је већ већина становништва, а не мањина, како је то било у ропству, кметству и најамном ропству. А пошто већина становништва сама утњетава своје утњетаче, онда посебна сила за утњетавање више није потребна. У том смислу држава почиње да одумире“²⁸⁾.

Дакле, (1) *већина утњетава мањину* = демократија; (2) *већина утњетава мањину сама* = одумирање државе.

Демократија је изричито доведена у везу с диктатуром. Диктатура је друго лице демократије. Чињеница да је свака историјска демократија за једне демократија а за друге привид демократије²⁹⁾, потврђује да је свака демократија — *владавина*, чији је дубљи смисао — доминација, диктатура владајуће класе. Лењин то не таји, јер ову демократију не легитимира порицање класног порекла, него, поред историје и циља који је чини привременом, то што је власт већине, плебејска власт, власт сиротиње. Овако схваћена демократија као диктатура плебејске већине може се, у извесном смислу, ослонити на аристотеловску³⁰⁾ или русоистичку традицију.

Овде се, међутим, пита: шта је већина, а шта мањина? Пролетаријат у Русији није био у већини и то је засновало познату критику социјал-демократије³¹⁾. Свако коме је политика позив зна да већина по себи не постоји: она се окупља и мења, она је увек коалирање. Разуме се да и буржоаска демократија почива на извесном консенсусу већине, макар то била и „ћутљива“, пасивна, тј. манипулабилна већина, или, тачније, како

26) Тј, у том смислу да штити интересе напредне државне класе, те тако и напредка који је, као напредак, у општем интересу. Овако тумачи општи интерес у случају државе уопште проф. Р. Лукић у *Теорија државе и права*, Београд 1958, I, s. 27—28.

27) Ово је стандардно место оних буржоаских критика ове државе које, полазећи од става да је држава наткласна организација, доказују како ова, совјетска, будући класна, укида сваку могућност демократије, слободе, „објективног“ права итд. Упор. нпр. В. Mirkine-Guetzevitch, *La théorie générale de l'Etat soviétique*, Paris 1928, или С. Јовановић, н.д, II, s. 458—493.

28) *Држава и револуција*, н.д, s. 42.

29) Отуда плеоназам *народна демократија* као ознака система у неким европским земљама после рата.

30) Истина, Аристотел је „демократију“ убрајао у „изопачене“ облике државног уређења. Упор. *Politika*, 1279 А, или нпр. 1281 Б.

31) Поред познате *Die Diktatur des Proletariats*, К. Kauckog Wien 1918, упор. и нпр. М. Adler, *Die Staatsauffassung des Marxismus*, Darmstadt 1961, S. 191—197 или Н. Kunow, *Grundzüge des Marxschen Soziologie — Die Marxsche Geschichts — Gesellschafts — und Staatstheorie*, Berlin 1920, I, S. 328—329.

је то Грамши показао³² — на сталном координирању интереса владајућих група са (неким) интересима подвлашћених слојева. Постоји одговор на примедбе овога типа: није реч о нумеричкој, још мање о гласачкој већини, него о већини у историјском и друштвено-политичком смислу. Ако и није већина, пролетаријат је на челу непосредне сиротињске већине ондашње Русије. Коначно, експлоатисани су увек у већини, зар не?

Лењин се не заноси (илузорним) врлинама демократије, него је оставља на трпком али чврстом тлу већинске *владавине*, па је можда и то разлог што занемарује једну другу (либералистичку, у ствари буржоаску) традицију која, прихватајући хетерономију као неизбежну, ако већ не и вечну, тежи ограничењима власти, управо заштити (права) мањина³³ и (релативно) аутономији појединаца. Он потврђује да је и демократија „угњетавање“, пак не полаже наде у демократију, него у одумирање државе и демократије.

Међутим, управо ова демократија заснива одумирање државе. Ако већина угњетава мањину (= демократија), онда она то (може да) чини *сама*, што води одумирању државе. Иако би се могло приметити да је Лењин одумирање државе повезао зачудо с основним разлогом њена постојања — наиме угњетавањем, тј. да држава не може одумирати тако што ће већина угњетавати мањину, него што ће престати потреба за угњетавањем, ипак је нагласак на ономе *сама*, на својеврсној аутономији која укида посебне, из друштва издвојене, органе за угњетавање, што је по Лењину битна одлика државе.

Оно *сама* није ништа друго до „радничка класа организована као држава“. Радничка класа је организована као држава посредством велике новости руских револуција — совјета. Ако не према ограниченој историјској пракси, онда *према своме појму* — совјети и совјетска организација потврђују оно што изгледа унапред јасно: „радничка класа као држава“ може бити само „одумирућа држава“.

Али, ако владавински однос, према извесној општој идеји, нестаје нестанком мањине према којој се ова већина одређује и коју угњетава, наиме буржоазије, остаје питање *руковођења при уређивању социјалистичке привреде*. То питање призива искуство о коме ћемо настојати, колико је могуће, да ћутимо јер Лењин не пише 1978. него 1917:

„Организоваћемо крупну производњу ми *сами*, радници, полазећи од онога што је већ изградио капитализам, ослањајући се на своје радничко искуство, стварајући најстрожу, гвоздену дисциплину, коју ће подржавати државна власт наоружаних радника, свешћемо државне чиновнике на просте извршиоце наших налога, одговорне, сменљиве, скромно плаћене надзорнике и књиговеће... *цела народна привреда организована као пошта*“³⁴).

Иста, тако једноставна, формула аутономије, „*ми сами*“ значи: субјект организовања привреде јесте радничка класа, тачније радници, они који раде, који привређују. Ову организацију подржава „држава наоружаних радника“. Поред њих појављују се и државни чиновници, „надзорници и књиговеће“³⁵), као прости извршиоци *наших* налога.

32) Упор. Грамши, н.д. с. 231—232.

33) Упор у том смислу и ставове Розе Луксембург у њеној критици *Руска револуција у Изабраним списи*, Загреб 1974, нарочито с. 293.

34) *Држава и револуција*, н.д. с. 49.

35) Израз је употребио Маркс у *Адреси о Комуни* — Упор. Маркс-Енгелс, *Избрана дела*, н.д. I, 496—500.

На први поглед, или историјски посматрано, ови односи су јасни: успостављена пролетерска власт, радничка класа као држава, подржава исту радничку класу на послу организовања и обнове производње, при чему је државни апарат (администрација) сасвим подређен самоорганизованој радничкој класи. Али, шта је та администрација која постоји поред радничке класе као државе, и какав је њен однос према тој држави? Ако је егзистенција државе (различита од њене егзистенције), или ако је извесна субалтерна власт (пак опет можемо говорити о подели власти, истина у новом смислу), тада је њено потчињавање самоорганизованој радничкој класи ствар која се мора посебно расправити и — организовати³⁶⁾. Да ли је, затим, однос самоорганизоване радничке класе и државне власти наоружаних радника тако једноставан као изгледела слика радника који с пушком о рамену скупља летину? Цела привреда као пошта? Пошта није пример самоорганизовања него централизоване тзв. јавне службе.

У светлу искуства које смо поменули, постоји одговор на ова питања, али он је само историјски и — није Лењинов. Ипак нека места у *Држави и револуцији* смањују неизвесност.

Сетимо се да Лењин врло оштро побија Бернштајнову тврдњу да је Маркс у *Адреси о Комуни* пришао Прудону, и од централисте постао федералист:

„А ако пролетаријат и сиромашно сељаштво узму у руке државну власт, организују се потпуно слободно у комуне и уједине акцију свих комуна у ударцима по капиталу, у сламању отпора капиталистичке класе, у предаји приватне својине... зар то неће бити централизам? Зар то неће бити најдоследнији демократски централизам? (...) Маркс намерно употребљава израз 'организовати јединство нације' да би свесни, демократски, пролетерски централизам супроставио буржоаском, војном, чиновничком”³⁷⁾.

Шта стварно подразумева под овим централизмом, показује нешто ниже Лењин када каже:

„...Актuelно и горуће питање данашње политике (је — П. Ј.) експропријација капиталиста, претварање свих грађана у раднике и службенике *једног* великог 'картела', наиме: целе државе, и потчињавање тог читавог картера држави стварно демократској, *држави совјета радничких и војничких депутата*”³⁸⁾.

Следи: стварно демократска држава контролише државу као картел³⁹⁾. Ако је тако, онда је лакше разумети дубљи смисао Лењинова устрајавања на демократском централизму, као и односе који поставише она питања.

Држава се појављује, прво, као картел, као јединствени послодавац. Све је њено и сви су њени, радници и службеници. Потом као стварно

36) Таква расправа отворила би одмах питање домашаја мера које су требале да послуже организовању такве ситуације — радничка плата, смењивост итд.

37) Држава и револуција, н.д., с. 51—52.

38) Исто, с. 87.

39) Идеја о држави-картелу није Лењинова, него је развијена још у крилу социјалдемократије II Интернационале, као непосредан извод еволуционистичке интерпретације марксизма и поставки о државном капитализму. Кауцки је говорио: „Она (Социјалдемократска партија — II.I.) хоће да радне масе освоје власт, како би уз њену помоћ претвориле државу у једну велику, у суштини потпуно самодовољну привредну заједницу (Wirtschaftsgenossenschaft)”. Упор. K. Kaatsky, *Das Erfurter Programm in seinen grundsätzlichen Theil erläutert von Karl Kaatsky*, Stuttgart 1902, S. 106.

демократска држава совјета радничких и војничких депутата. У овом другом облику она је тло, не само према замисли него и према сведочанствима, демократског образовања опште воље, тачније воље радничке класе. Овој се вољи, кад је утврђена, морају повиновати сви, у првом реду као радници — службеници државе — картела, што осигурава јединство акције.

Удвостручење државе води удвостручењу њених субјеката — објеката: на једној страни је радник као радник државе-картела, на другој радник као политички субјект у демократској држави. Овај однос као да учвршћује везу класа-држава и држави даје стварно демократски смисао, онако како је то Лењин већ одредио. Али, питањем да ли је то исти радник, наслеђује се да ствари и нису тако једноставне.

Треба имати у виду да радничка класа постаје класом „за себе“, тј. класом која има властиту вољу, посредством идеологије, партије⁴⁰⁾ и — државе (своје или туђе). Држава (овде је то донекле и партија), као организатор општег или дугорочног интереса класе, задржава одређену самосталност⁴¹⁾ у односу на разне фракције владајуће класе које се образују око ужих интереса, поготову према појединим припадницима владајуће класе. У том смислу, искуствено посматрано, не појављује се овде однос радничка класа-држава, него радничка класа организована (уз низ посредовања) као држава — хетерогено радништво, дакако сељаштво, полупролетаријат и — друкчије — остаци буржоазије.

То је аутономија⁴²⁾ у смислу Русоове демократије: грађани доносе законе којима су подложни као поданици. Као што грађанин не управља собом као подаником непосредно, него посредством опште воље, према којој се и појављује као грађанин, под којом је поданик, тако ни радник овде не управља собом (својом делатношћу) непосредно, него радник као идеална честица радничке класе управља радником у његовој емпиријској егзистенцији. Оставимо по страни тривијални увид да размере овога посредовања омогућују лутање и губитак изворне воље у њеном кружењу од радника-политичког субјекта ка раднику картела, као и битно питање корена овог подвостручења и скренимо пажњу на озбиљну разлику ове и Русоове демократије. Онамо је општа воља првенствено регулативна. Она је законодавац: поданик је подложен законима који објективизирају простор и услове његове начелно слободне предузимљивости. Овде је битно конструктивистичка, активистичка, јер смера *јединству акције* на историјском задатку који није остварење слободе у умном поретку, него *изградња социјализма* у тешким условима. То је наравно, оканемо ли се даљег варирања, разлика историјских услова настанка буржоаске и социјалистичке демократије.

Међутим, природа овога удвостручења тражи делатног посредника. Тај посредник није партија, иако она обликује хегемонију радничке класе, него онај скромни надзорник и књиговођа. Надзорник и књиговођа

40) На овоме је, уосталом, и сам Лењин инсистирао. Упор. Шта да се ради? у Избрана дела, Београд 1948, I, с. 229.

41) Ову аутономију државе према фракцијама владајуће класе убедљиво је објаснио N. Pulanac у *Problemes*, и.д.р. 31—33.

42) Немогуће је говорити о Лењиновом ставу о самоуправљању у савременом југословенском смислу, из очигледних разлога. Његово одбацивање захтева тзв. радничке опозиције на X конгресу СКП (б) (Упор. Маркс-Енгелс-Лењин, Против анархизма, либерализма, левичарства и ревизионизма, Београд 1973, с. 233, 238, 248—249) показује само да октобарска револуција, као ни друге, није могла бити доктринарно, него само историјски и практички логична.

спајају удвостручену државу у њену једину стварну егзистенцију: апарат и администрацију. Надзорник и књиговођа појављују се управо на резу између државе-картела и државе-совјета у двострукој улози: према држави-картелу као опуномоћеници, као *манаџмент*; према држави-совјету као извршитељи, администрација.

Историјски је то удвостручење укинато еволуцијом (изражсном и у својеврсној деполитизацији), којом је привредна управа колонизовала стварно демократку државу, чији су јој политички субјекти били једном подвргнути као радници-произвођачи. То је уједно било укидање претпоставки стварно демократске државе, како су оне *историјски* сдребене, пре свега ексклузивног односа радничка класа-држава, слабљењем интегративних механизма радничке класе, њених идеолошких и политичких организација, Партије као *партије*, што коначно изражава појава *грађанина* као основног политичког субјекта, чији социјално-економски супстрат није, као раније, приватно власништво, него служна у држави-картелу.

Ако за тренутак причамо историју не смемо заборавити да је последња Лењинова „стратешка опција“ био НЕП, и да је преображај револуције у систем етатизираниог социјализма био „дело“ других.

3.

Крајем новембра 1936. говорио је Стаљин о пројекту новог устава СССР, који је доцније с правом назван *стаљинским*. Према основној тези

„...Совјетско (је — П. Ј.) друштво успело... да углавном изгради социјалистички поредак, тј. да оствари оно што марксисти зову првом или нижом фазом комунизма“⁴³).

Ова је теза заснована на промењеној социјално-економској и класној структури совјетског друштва. Нестало је експлоататорских класа, остала је радничка класа, сељаштво и интелигенција. Али ни те *пријатељске* класе нису оно што су биле:

„...Наша радничка класа не само да није лишена оруђа и средстава за производњу, него, напротив, она их поседује заједно са читавим народом. И пошто их она поседује, а капиталистичка класа је ликвидирана — искључена је свака могућност експлоатације радничке класе. Може ли се после тога наша радничка класа назвати пролетаријатом? Јасно је да не може...) Као што видите, радничка класа СССР — то је потпуно нова, ослобођена од експлоатације радничка класа, какву још није познавала историја човечанства“⁴⁴).

Ако радничка класа поседује средства за производњу *заједно са читавим народом*, Стаљин, према некој блиској представи — с правом закључује како ове промене воде ишчезавању економских а тиме и политичких противуречности међу овим *класама*.⁴⁵ Додајући томе и сразмер-

43) Ј. В. Стаљин, *О пројекту Устава СССР, Питања лењинизма*, Београд 1946, с. 516.

45) При томе остаје нејасна судбина диктатуре пролетеријата. Стаљин говори о „проширењу базе диктатуре радничке класе“ и о „претварању диктатуре у гипкију, па према томе снажнији систем државног руковођења друштвом“, али опет све то сматра „јачањем диктатуре радничке класе“. Упор. исто, с. 523.

не промене међунационалних односа, није лако у први мах схватити да је то експозе устава који обнавља систем установа старе представничке демократије. Па ипак је тако.

Не заведу ли нас три прва, декларативна, члана овог устава⁴⁶ — лако ћемо увидети да је основни субјект политичког система — *грађанин*. Тај је грађанин, по основном смислу ове епохалне категорије, идеализовани становник политичке заједнице, оно што је остало када су све класне разлике растворене у *друштву пријатељских класа*. Његова реална и посебна егзистенција јесте служба у држави-картелу. Као службеник државе-картела, или колхозник, према својој заједници која има облик имагинарне заједнице буржоаске државе, али овога пута *реализоване*, равноправан је сваком другом службенику, или колхознику.

Сваких неколико година излази он на биралишта да би одредио своје представнике у совјетима (име је остало старо) и конституисао државу као реализовану заједницу. Тиме се прекида његов политички однос с државом, али остаје однос по коме је он службеник те државе. Држава је обухватала „грађанско друштво“ (сферу производње) и стоји над њим не као „супстенцијална“ него као тотална општост. Сваки утицај тога „грађанског друштва“ је укинут — ова држава своје конституисање не дугује елементима „грађанског друштва“, уопште не „друштву“, него „грађанину“, чија моћ као да не зна за границе:

„У складу са интересима трудбеника и у циљу развитака организационе иницијативе и политичке активности народних маса *грађанима СССР обезбеђује се* право удруживања у друштвене организације: синдикате, задруге, омладинске организације, спортске и одбрамбене организације, културна, техничка и научна друштва, а најактивнији и најсвеснији *грађани* из редова радничке класе и других слојева трудбеника удружују се у свесавезну комунистичку партију (бољшевика)...“⁴⁷.

То значи да је и *авангарда пролетеријата* уставноправно утемељена на праву грађана на удруживање. Али, ко „обезбеђује“ ово право на удруживање, које у даљем изводу заснива и саму СКП (б)? Разуме се држава, као пројект заједнице који је сада остварен. Овде се, из читих разлога, то не каже, али у другим одредбама таквих разлога није било. Тако је право на образовање обезбеђено бесплатним (тј. на рачун државе) седмогодишњим школовањем и системом државних стипендија или:

„То је право (право социјалне сигурности — П. Ј.) обезбеђено широким развитаком социјалног осигурања радника и службеника *на рачун државе*...“⁴⁸.

Држава је реализатор социјално-економских права, одакле извире социјална једнакост и човек као остварени грађанин, који са своје стране конституише државу. Тиме је овај систем завршен; он функционише једноставно и непротивречно⁴⁹).

46) СССР — социјалистичка држава радника и сељака; политичку основу СССР чине совјети депутата трудбеника; сва власт у СССР припада трудбеницима града и села — Устав СССР, Београд 1974, в. 9.

47) Исто, в. 70. Подвукао П. Ј.

48) Исто, в. 68. Подвукао П. Ј.

49) Једва је потребно рећи да се иза кулиса те идеологије стално обнављају процеси „другог“ живота.

Дубље посматрано, грађанин не бира своје представнике, него представнике државе-друштва, обједињује њену индивидуализовану егзистенцију која је носилац опште воље у Русовом смислу. У томе је разлог избора на бази „општег, једнаког и непосредног изборног права“⁵⁰, и то за *блок комуниста и ванпартијаца*. Међутим, излучивши своју општост из себе, пада грађанин у своју социјалну појединачност, остаје само службеник државе, односно колхозник — приватно лице, и сада држава, сама конституисана опшност, наступа према њему с ауторитетом коме нема равна. Класе, ако социјално-економски и постоје не артикулишу се ни идеолошки ни политички. Партија се појављује с друге стране државе, она представља државу и њена јамства, она се налази *између* грађанина и државе у часу конституисања опште воље; с ове стране, у односу трудбеник-држава, појављује се она још евентуално само као трансмисија, тачније идеолошки апарат државе, као елемент општости, а не посебности, чиме престаје да буде партија у дотадашњем смислу.

Држава није онострана на стари начин, него је непосредно општост насупрот појединачности у *свему*, као вечност насупрот пролазности, као оно од чега се добија и „плата“ и „стан“ и „сигурност“ и „брига“. Она је заједнички именитељ за све заједничко, отеловљено *ми*. Отуда аналогича са грађанском државом и њеним привидним општим интересом, на чијем се промицању осамостаљује бирократија градећи свој посебни интерес — није оправдана⁵¹ и води заблудама. Не треба заборавити да је ово *остварена* грађанска држава. Једна од битних новина Сталинова експозеа и јесте то да је ова демократија, за разлику од старе, буржоаске, остварена, фактичка демократија која, иза сваког права познаје његове реалне друштвене претпоставке:

„Особеност пројекта новог устава састоји се у томе што се он не ограничава на то да фиксира формална права грађана, него преноси тежиште на питање гаранције тих права, на питање средстава за остваривање тих права... Он не проглашава просто демократске слободе, него их законодавним путем обезбеђује одређеним материјалним средствима. Зато је и разумљиво да демократизам новог пројекта устава није 'обични' и 'општепризнати' демократизам уопште, него демократизам социјалистички“⁵²).

Вратимо се на час Марксу. У *Нацртима критике политичке економије* побија он „глупост“ оних социјалиста, посебно француских, који би социјализам да прикажу као остварење идеја *грађанског друштва*, идеја којима се огласила француска револуција:

„Њима треба одговорити да је размјенска вриједност, или, тачније, новчани систем у ствари систем једнакости и слободе и да су сметње које им код ближег излагања система стоје на путу њему иманентне сметње, управо остварење *једнакости и слободе*, које се показују као неједнакост и неслобода... Оно што ту господу разликује од

50) *Устав СССР*, с. 75.

51) Није добро, овде, нићи ни стопама Марковске критике Хегелове филозофије државног права. Хегелова идеја бирократије изведена је на претпоставкама — сталешког друштва. У исто време, мада је бирократија социјална егзистенција те државе, она није израз „деформација“: деформације су само тзв. култ личности, чистке и сл. Бирократија овде може бити схваћена само онако како је Стаљин и схватао (и критиковао): као бирократизам у смислу спорости, папирности, нестручности. Друга опасност „система“ јесте повлачење индивидуе из ове остварене заједнице у појединачни микрокосмос, који је неизбежно свет пасивности и резигнације.

52) *О пројекту Устава СССР*, н.д, с. 519.

грађанских апологета јесте, с једне стране, осјећај противрјечности које систем укључује; а с друге стране утопизам, несхваћање нужне разлике између реалног и идеалног лика грађанског друштва и стога хтијење да се опет подузме сувишан посао, хтијење да се опет реализира идеални израз, који је у ствари само фотографија те реалности⁵³).

И без дубље анализе изгледа јасно да је Стаљинова доктрина „погрешна”. Није у описаним условима лако схватити смисао нпр. слободе штампе, говора, уличних поворки и манифестација, која је осигурана тако што се одређена „средства” (штампарије, хартија, улице!) „стављају на располагање” (ставља их, наравно, држава) трудбеницима и њиховим организацијама.⁵⁴ Ако је тачно да је слобода штампе у буржоаским условима угрожена новинским монополима (да не говоримо о монополу радио-дифузије), она је и даље на свом историјском тлу, дакако и у реалним и у идеалним димензијама. На њему се очито не може „реализовати”, али ни изван њега, где може бити само укинута или „остварена” у некој новој слободи.

Ако себе мисли као остварену грађанску демократију, ова демократија није демократија. Демократија, реалнополитички, претпоставља извесну структуралност друштва, легитимирање појединачног и посебног интереса поред општег, појединачне и посебне аутономије поред општег закона. Она је изразито динамична за разлику од ове стаљинске која је статична, и не треба се чудити што је подстакла мистичне елементе свести. Преданост циљу који је иза актуелног, инструментализовање стварности у корист будућности, масовно осећање историјске мисије — то је онај општи интерес као начин живота заједнице који је — неспорив, штавише непроменљив — темељ државе.

У извесним приликама, када је кохезија заједнице ближа замишљеној, та држава уме да живи демократски, али не подобно грађанској, него подобно старој демократији осећајних заједница, као непосредна демократија у дубљем смислу. Обрнуто, када ове или оне противречности раздиру социјално ткиво, хетерономија постаје немијењена: будући сви столпени у општем, ниједан се посебни интерес не може легитимирати ни поред, а камоли против општег. Не постоји ниједна друштвена сила која је у стању да се одупре, на било који начин, представницима државе. Штавише, долази до својеврсног расцепа сваког субјекта на његову лажљиву посебну и истиниту општу егзистенцију. Самооптуживање оптужених на процесима тридесетих година део је те логике.

Наравно да је то држава која нема прилике да одумире према Енгелсовој замисли, управо зато што је својеврсни израз друштвеног постојања ових људи, њихова отуђена и мистификована социјална снага.

53) Упор. *Темељи слободе*, н.д., с. 69. Упор. и Маркову критику примитивног комунизма у *Рани радови*, Загреб 1967, с. 274—275.

54) *Устав СССР*, н.д. с. 69.

SUMMARY

Remarks on certain aspects of socialist statehood

The author of this article points to certain aspects of the theoretical (and ideological) foundations of the practice of socialist statehood, as determined (or reflected) in certain assumptions made in Lenin's work „*State and Revolution*“, and afterwards in another form, in certain ideas and decisions made by Stalin and the provisions of the Constitution of the USSR of 1936. Within the general remarks on the Marxist approach to the problem of statehood, he makes it clear that it is not his intention to *examine* the ideas in question in the light of orthodox doctrine or revisionism, but *as such*, or in connection with certain historical practice, because they were not formed (only) by the accurate or inaccurate interpretation of the model (ideal), but primarily by a special attitude toward Marxism and its practice.

He determines the general place and meaning of Lenin's „*State and Revolution*“, and then concentrates on the interpretation of aspects of Lenin's assumption according to which the really democratic state of the soviets controls the state as a cartel. Among other things, he reaches the conclusion that this is autonomy in the sense of the democracy of Rousseau: just as the citizen does not manage himself directly but through the intermediary of general will, the worker does not manage himself directly either, but the worker as an ideal particle of the working class manages the worker in his empirical existence. But, while Rousseau stresses that the general will is fundamentally regulative — because it creates conditions for the principal free enterprising initiative of the subject, here it is used in the sense of constructiveness — because it aims at the *unity of action* on the historical task which is not „the achievement of freedom in an intellectual order“ but the development of socialism in difficult conditions. This is therefore the difference of historic conditions of emergence of bourgeois and socialist democracy.

This duplication needs its working intermediary. „Supervisors and book-keepers“ are the link connecting the duplicated state into its only real existence; its government machinery and administration. Historically speaking, this duplication was later cancelled by the colonisation of Lenin's really democratic state by the economic administration, since its subjects were already under its control as workers — manufacturers. The cancellation of the assumption of the really democratic state, predominantly the exclusive relation: working class — state, the weakening of integrative mechanism of the working class, its political and ideological organisations, *parties as such*, and the appearance of the *citizen* as the main political subject, express some of Stalin's ideas and some provisions of the Constitution of the USSR of 1936, which is the subject of analysis of the last part of this article.